অধ্যায় ৯ ঃ প্রাক্-শংকৰী যুগৰ অসমীয়া সাহিত্য — ২

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ প্রাক্-শংকৰী যুগ

৯.৩.১ হৰিবৰ বিপ্র

৯.৩.২ মাধৱ কন্দলি

৯.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.৫ অধিক জানিবলৈ

৯.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৯.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- প্রাক্-শংকৰী যুগৰ কবি হেম সৰস্বতী আৰু মাধৱ কন্দলিৰ কাব্য কৃতি সম্পর্কে ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- এই দুগৰাকী কবিৰ কাব্যৰাজিৰ বিশেষত্ব সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- সামগ্রিকভাৱে প্রাক্-শংকৰী যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত প্রাক্-শংকৰী যুগৰ কবি হেম সৰস্বতী, কবিৰত্ন সৰস্বতী আৰু ৰুদ্র কন্দলিৰ সাহিত্যকৃতিৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল। এই সময়ছোৱাৰ আন দুগৰাকী কবি হ'ল হেম সৰস্বতী আৰু মাধৱ কন্দলি। মাধৱ কন্দলিক এই কালছোৱাৰ শ্রেষ্ঠ কবি আখ্যা দিয়া হয়। এই অধ্যায়টিত প্রাক্-শংকৰী যুগৰ কবি এই দুগৰাকী কবি আৰু তেওঁলোকৰ দ্বাৰা ৰচিত কাব্যৰাজিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

৯.৩ প্রাক্-শংকৰী যুগ

প্রাক্-শংকৰী যুগৰ কবিসকল ভিতৰত অন্যতম হ'ল হেম সৰস্বতী আৰু মাধৱ কন্দলি। তলত তেওঁলোকৰ সাহিত্যকৃতিৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল।

৯.৩.১ হৰিবৰ বিপ্ৰ

প্ৰাক্-শংকৰী যুগৰ কবিসকলৰ ভিতৰত যুদ্ধকাব্য প্ৰণেতা হিচাপে হৰিবৰ বিপ্ৰ অন্যতম। কমতাপুৰৰ ৰজাৰ অনুপ্ৰেৰণা লাভ কৰা কবিসকলৰ ভিতৰত এৱেঁই নিঃসন্দেহে শ্ৰেষ্ঠ আসন দাবী কৰিব পাৰে। কবিয়ে আত্মপৰিচয় প্ৰসংগত *ব্ৰহ্মবাহনৰ যুদ্ধত* নিজেই এইদৰে লিখিছে—

জয় জয় নৃপবৰ দুৰ্ল্লভনাৰায়ণ ৰাজা
কমতাপুৰে ভৈলা বীৰবৰ।
সপুত্ৰবান্ধৱে যেবে সুখে ৰাজ্য কৰন্তোক
জীৱন্তোক সহস্ৰ বৎসৰ।।
তাহান ৰাজ্যত থিত সৰ্বজন মনোনীত
অশ্বমেধ পৰ্ব মধ্যে সাৰ।
বিপ্ৰ হৰিবৰ কবি হৰিৰ (গৌৰীৰ?) চৰণ সেৱি
পদবন্ধে কৰিলো প্ৰচাৰ।।

ইয়াৰ পৰাই কবিৰ পৃষ্ঠপোষক ৰজা যে দুৰ্লভনাৰায়ণ আছিল সেই কথা অনুমান কৰিব পাৰি। কালিৰাম মেধিয়ে দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় উলিয়াইছে ১২৪৯ খ্ৰীষ্টাব্দ। কনকলাল বৰুৱাই দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় চতুৰ্দশ শতিকাৰ দ্বিতীয় পাদ বুলি ঠিক কৰিছে। বাণীকান্ত কাকতিয়ে আকৌ দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সময় নিৰূপণ কৰিছে ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ শেষ কিম্বা চতুৰ্দশ শতিকাৰ আগভাগ।

আনফালে, চণ্ডীবৰৰ সমসাময়িক দুৰ্লভনাৰায়ণৰ বাহিৰেও পঞ্চদশ শতিকাত আন এগৰাকী দুৰ্লভনাৰায়ণৰ উল্লেখ গুৰুচৰিতসমূহত পোৱা যায়। কিন্তু ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণেৰে চালে এই অনুমান সত্য বুলি মানি ল'ব নোৱাৰি। কিয়নো সুকুমাৰ মহন্তৰ ঘৰত প্ৰাপ্ত *অসম বুৰঞ্জী* আৰু ব্ৰেড চাহাবৰ বুৰঞ্জীত পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষত আৰু ষোড়শৰ আৰম্ভণিতে দুৰ্লভেন্দ্ৰ নামৰ এজন ৰজা থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। এই দুৰ্লভেন্দ্ৰকে চৰিতপুথিত দুৰ্লভনাৰায়ণ কৰা একো অসম্ভৱ নহয়। গতিকে দুৰ্লভেন্দ্ৰ নামৰ ৰজা এজনৰ অস্তিত্ব মানি ল'লেও তেওঁক দুৰ্লভনাৰায়ণৰ লগত একে বুলি ধৰিব নোৱাৰি। তদুপৰি ৰামানন্দ দ্বিজৰ *বংশীগোপালদেৱৰ চৰিতত* আন এজন পণ্ডিত আৰু হৰিবৰ বিপ্ৰৰ উল্লেখ আছে —

কুণ্ডীল গোষ্ঠীত জাত পুৰুষ সুন্দৰ।
ব্যাঘ্ৰপিণ্ডা গ্ৰামেশ্বৰ মুখ্য পণ্ডিতৰ।।
যাৰ গৃহদ্বাৰে জ্বলে বজ বাজি চয়।
বিপ্ৰ হৰিবৰ খ্যাতি যাহাক কহয়।।
ভাৰত পুৰাণ পদ কৰিছা বিস্তাৰ।

ইয়াত থকা *ভাৰত পুৰাণ* কথাটোৱে হৰিবৰ বিপ্ৰৰ যুদ্ধকাব্য দুখনক ইংগিত কৰা যেন লাগে আৰু ইয়াৰ আধাৰতে মহেশ্বৰ নেওগদেৱে হৰিবৰ বিপ্ৰক পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষভাগত স্থাপন কৰিব খোজে। কিন্তু, এইজন হৰিবৰ বিপ্ৰ আহোম ৰাজ্যৰ অধিবাসী আছিল আৰু উজনি খণ্ডত বসবাস কৰিছিল। সেয়ে তেওঁ কমতাপুৰৰ ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতা পোৱা বুলি ধৰিলে অনুমানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিব লগা হয়। গতিকে চতুর্দশ শতিকাৰ প্ৰথমার্ধৰ দুর্লভনাৰায়ণ ৰজাই হৰিবৰ বিপ্ৰৰ পৃষ্ঠপোষক আছিল বুলি ধৰাই বেছি সমীচীন হ'ব। হৰিবৰ বিপ্ৰই ৰচনা কৰা কাব্য এতিয়ালৈকে পোৱা হৈছে তিনিখন — *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ, ৰত্নবাহনৰ যুদ্ধ* আৰু *তাম্ৰধ্বজৰ যুদ্ধ*।

- *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ ঃ* হৰিবৰ বিপ্ৰৰ *লৱ-কুশৰ যুদ্ধৰ* আৰম্ভণিতে জন্মেজয়ে দুই যুদ্ধৰ কথা লৈ জৈমিনীক কৈছে—

  দুয়ো কথা শুনিবাৰ মোৰ মনে লাগে।
  তথাপিতো ৰাম-কথা কহিয়োক আগে।।

  ইয়াৰ পৰা এনে অনুমান কৰিব পাৰি হৰিবৰ বিপ্ৰই *ৰত্নবাহনৰ যুদ্ধ* ৰচনা কৰাৰ আগতেই *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ* ৰচনা কৰে। গর্ভৱতী সীতাক নির্বাসন দিয়াৰপৰা ৰামচন্দ্ৰৰ লগত লৱ-কুশৰ যুদ্ধ আৰু যুদ্ধত ৰামচন্দ্ৰৰ মৃত্যুলৈকে ঘটা ঘটনাবোৰ *লৱ-কুশৰ যুদ্ধত* অন্তর্ভুক্ত হৈছে। *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ* কাব্যখনিৰ মূল বিষয়বস্তু গ্ৰহণ কৰা হৈছে জৈমিনীৰ *অশ্বমেধ-পর্বৰ* পৰা। হৰিবৰ বিপ্ৰই কাহিনীৰ বিৱৰণত মূলৰ পৰা আঁতৰি যোৱা নাই। কিন্তু ঠাই বিশেষে কথাবোৰ সংক্ষেপ কৰিবৰ বাবে যত্ন কৰিছে। এই প্ৰসংগত তেওঁ এটি অর্থপূর্ণ উক্তি কৰিছে —

  কাহাৰো হৰিষ পদে শ্লোক এক গৈল।
  কাহাৰো হৰিষ বিশ্ৰিত লম্ভা থৈল।।
  সৱাৰো আনিয়া সাৰ বিপ্ৰ হৰিবৰ।
  বোলে অশ্বমেধ-যজ্ঞ পদ ৰুচিকৰ।।

  কাব্যখনত ৰামে ৰাৱণক বধ কৰি অপহৃতা সীতাক উদ্ধাৰ কৰা, সীতাৰ অগ্নি পৰীক্ষা; লক্ষ্মণ, হনুমন্ত, বিভীষণ সহিতে ৰাম অযোধ্যালৈ ঘূৰি অহা কথাৰ মাত্ৰ উল্লেখহে কৰিছে। তাৰ পৰিৱর্তে বশিষ্ঠ আদি ঋষিসকল, কৌশল্যা, কৈকেয়ী, সুমিত্ৰা আৰু ভৰতে ৰাম-লক্ষ্মণ, সীতাক কিদৰে আদৰ সম্ভাষণ জনাইছে সেই কথাত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। এনে বর্ণনাত দুই-এটি সৰু-সুৰা বিশেষ বর্ণনা বাদ পৰি গৈছে। আনফালে আকৌ কথাৰ ধাৰ চিনাকি বা ঘৰুৱা সুঁতিয়েদি বোৱাবলৈ যত্ন কৰি দুই-এটি কথাত নতুনত্বৰ ৰহন সানিছে। সীতাৰ গর্ভ-ধাৰণৰ পঞ্চম মাহত অনুষ্ঠিত পুংসৱন উৎসৱৰ বর্ণনাতো আমাৰ কবিয়ে মৌলিকত্বৰ পৰশ পেলাইছে। সেইদৰে ৰামে পঞ্চদেৱতাক পূজা কৰা, ভৰতে পূর্বৰ মহন্ত ৰজাসকলক জুৰি গীত গোৱা, সুৱর্ণ আৱৰণেৰে সীতাৰ গর্ভ ঢকা, জনকে ৰাম-

সীতাৰ চুলিৰ আগ গোটাই পানী ঢলা, বশিষ্ঠই ৰামক দক্ষিণা দিবলৈ জনকক দিহা দিয়া— এইখিনি বর্ণনা তেওঁৰ মৌলিক সৃষ্টি।

এইখন কাব্যত ৰাম-সীতাৰ নিন্দা গোৱা ধোবা আৰু তাৰ ঘৈণীয়েকৰ সৰু কাহিনীটোত সিহঁতে কাজিয়া কৰোঁতে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা তথা ধোবাই শহুৰেকৰ প্রতি ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা নিতান্ত ৰুচিবর্জিত। এনে কৰাৰ মূল কাৰণ হয়তো জনৰুচিৰ প্রতি গুৰুত্ব দি কিছু ৰহন সানি কাব্যখন নাটকীয় কৰি তোলা। সেইবাবে মহেশ্বৰ নেওগে মন্তব্য দিছে—

> সীতা আৰু লক্ষ্মণ গঙ্গাৰ তীৰত উপস্থিত হোৱাৰ ছেগতে হৰিবৰ বিপ্রই মূলৰ জম্বু, আম্র, চম্পক, পুলিন্দ আদি বাৰবিধ গছৰ নামৰ ঠাইত ছাৰে তিনিকুৰিৰো অধিক ফুলে ফলে জাতিষ্কাৰ গছৰ নাম এফালৰ পৰা ছন্দত বান্ধি এখন ডাঠ হাবিৰ আভাস দিবৰ যত্ন কৰিছে।... ...'ঘোৰ বন'ৰ পৰা ঘূৰি অহা বাল্মীকিক আশ্চর্যান্বিত 'ছাত্রচয়ে' সীতাৰ দুটা যঁজা ল'ৰা জন্ম হোৱাৰ সম্বাদ দিয়া হৰিবৰৰ উদ্ভাৱন।... ...শত্রুঘ্নৰ সৈন্য আৰু শত্রুঘ্নৰ লগত লৱৰ যুদ্ধৰ বর্ণনা মূলৰ দৰেই ভয়ঙ্কৰ। শত্রুঘ্নৰ হালধীয়া গৃধ্র-পত্র-অলংকৃত শৰৰ চোটত লৱ নমৰি মাত্র মূর্ছিত হোৱাৰ কাৰণ কবিয়ে স্বকীয়ভাৱে দিছে— 'বিষ্ণু-অংশ হেতু তাৰ ৰৈলেক পৰাণ'। কোনো ঠাইত 'বেলাড্' কবিতাৰ ঝংকাৰো যেন সাৰ পাই উঠিছে।... ...মুঠতে হৰিবৰ বিপ্রই সাধাৰণ পাঠক-শ্রোতাৰ ৰুচি অনুযায়ী 'লৱ-কুশৰ যুদ্ধ'ৰ কাহিনী সৰল কৰি ভাঙি উলিয়াইছে।
>
> (নেওগ , ২০০০, পৃ. ৬২)

- *বভ্রুবাহনৰ যুদ্ধ* ঃ হৰিবৰ বিপ্রৰ আন এখনি ৰচনা হৈছে *বভ্রুবাহনৰ যুদ্ধ*। এই পুথিখনিত ৬০৫ টা পদ আছে। এই কাব্যখনি মহাভাৰতৰ অশ্বমেধ পর্বত থকা কাহিনীৰ আধাৰত ৰচনা কৰা হৈছে। যুধিষ্ঠিৰৰ অশ্বমেধ যজ্ঞৰ ঘোঁৰাৰ অনুসৰণত অর্জুনৰ মণিপুৰত প্রৱেশ, আটক কৰা ঘোঁৰা ওভতাই দিবলৈ বভ্রুবাহনৰ প্রস্তুতি, বভ্রুবাহনৰ প্রতি অর্জুনৰ অকথ্য-নিন্দাবাণী, যুদ্ধৰ কাৰণে বভ্রুবাহনৰ প্রস্তুতি, যুদ্ধ-সজ্জা, বিভিন্ন বীৰৰ লগত যুদ্ধ, বৃষকেতুৰ লগত যুদ্ধ, অর্জুনৰ মৃত্যু, স্বামীৰ মৃত্যুত চিত্রাঙ্গদা-উলুপীৰ বিলাপ, পিতৃবধৰ প্রায়শ্চিত্তৰ কাৰণে অগ্নি-প্রৱেশ কৰিবলৈ বভ্রুবাহনৰ উদ্যোগ, সঞ্জীৱনী মণি আনিবলৈ বভ্রুবাহনৰ সমৰ যাত্রা, পাতালপুৰৰ পৰা সঞ্জীৱনী মণিৰ সংগ্রহ আৰু তাৰ সংস্পর্শত অর্জুন-বৃষকেতু আদিৰ জীৱন লাভ— এই প্রধান ঘটনাবোৰৰ লগত আৰু বহুত আনুষংগিক কথা সংযোগ কৰি কবিয়ে *বভ্রুবাহনৰ যুদ্ধ* ৰচনা কৰিছে।

প্রয়োজন অনুসাৰে বর্ণনা দেশ-কাল-পাত্রৰ উপযোগীকৈ চুটি-দীঘল কৰাৰ বাহিৰে আমাৰ কবি মূল কাহিনীৰ পৰা বৰ বিশেষ আঁতৰি অহা নাই। বিভিন্ন পৰিস্থিতিক ঘৰুৱা চিত্রকল্প আৰু উপমাৰ প্রয়োগেৰে হৃদয়সংবেদী কৰি তুলিছে। বভ্রুবাহন আৰু বৃষকেতুৰ মাজত হোৱা যুদ্ধৰ বর্ণনাত কবি মূলৰ পৰা আঁতৰি আহি

নিজস্ব কল্পনাৰ ৰহন সানিছে। বিশেষকৈ অর্জুনলৈ নিক্ষেপ কৰা অর্ধচন্দ্র বাণৰ বর্ণনাৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। আনকি বব্রুবাহনৰ হাতত তেওঁৰ মহা মহা বীৰসমূহৰ পতনৰ পাছত অর্জুনে অতীত-কীর্তিলৈ উভতি চাই কৰুণভাৱে বিলাপ কৰাৰ বর্ণনা অসমীয়া কবিৰ নিজস্ব কল্পনা। সেইবাবে মহেশ্বৰ নেওগে মন্তব্য কৰিছে— "অর্জুনৰ শোক গাথা ৰচনাত কবি কৃতকার্য হৈছে।"

- *তাম্রধ্বজৰ যুদ্ধ ঃ* হৰিবৰ বিপ্রৰ তৃতীয়খনি যুদ্ধকাব্য হৈছে *তাম্রধ্বজৰ যুদ্ধ*। ইয়াৰ কাহিনী অংশ বব্রুবাহনৰ যুদ্ধত বর্ণিত অর্জুনৰ দিগ্বিজয়ৰ প্রসাৰণ মাত্র। মণিপুৰৰ পৰা যজ্ঞৰ ঘোঁৰা লৈ মাধৱ আৰু ধনঞ্জয় আহি আহি ময়ূৰধ্বজ ৰজাৰ ৰাজ্য বাণপুৰত প্রৱেশ কৰিলে। সেই সময়তে ময়ূৰধ্বজে সপ্তমবাৰৰ বাবে অশ্বমেধ যজ্ঞ সমাপন কৰিবলৈ পুত্র তাম্রধ্বজৰ লগত ঘোঁৰা মেলিছে। দুই ঘোঁৰা লগা-লগি হোৱাত তাম্রধ্বজে পাণ্ডৱ দলৰ অনিৰুদ্ধ, বৃষকেতু, সাত্যকি, বব্রুবাহন আদি মহাবীৰক পৰাজিত কৰে। আনকি কৃষ্ণ আৰু অর্জুনকো বীৰত্ব প্রদর্শন কৰি মূর্চ্ছা নিয়ালে। পৰিশেষত কৃষ্ণ-অর্জুনে ব্রাহ্মণ আৰু শিষ্যৰ বেশ ধৰি ময়ূৰধ্বজ ৰজাৰ আগত দেখা দি তেওঁক ছলনা কৰি যজ্ঞৰ ঘোঁৰা মুক্ত কৰে। কাব্যখনিৰ বিষয়বস্তু ইমানেই।

বিষয়বস্তুৰ ৰূপায়ণ, যুগচিত্রৰ অংকন, ৰস আৰু চৰিত্র-সৃষ্টি, বর্ণনাশক্তি, যথোপযুক্ত ভাষাৰ প্রয়োগ, বিবিধ অলংকাৰৰ সংযোগ আদি সকলো দিশ চালি-জাৰি চালে ক'ব পৰা যায় — হৰিবৰ বিপ্র প্রাক্-শংকৰী যুগৰ এগৰাকী শ্রেষ্ঠ কবি।

হৰিবৰ বিপ্রৰ ভাষা শক্তিশালী— ই সকলো ভাব, অনুভূতি আৰু কল্পনা প্রকাশৰ কাৰণে যোগ্য। উদাহৰণস্বৰূপে—

দেৱাসুৰ মনুষ্যক সবাকো জিনিলো ৰণে
তেবেসে বোলাইছে সব্যসাচী।
হস্তী গুছি মাখি ভৈলা গো খোজতে তল গৈলো
কচুত ভাঙিলো মই কাচি।।

মুঠৰ ওপৰত কাব্যিক সৌন্দর্যৰ ক্ষেত্রত হৰিবৰ বিপ্র প্রাক্-শঙ্কৰী যুগৰ শ্রেষ্ঠ কবি মাধৱ কন্দলিৰ পাছতে স্থান পাবৰ যোগ্য। ঠিক সেইদৰে তেওঁ প্রয়োগ কৰা প্রৱচনৰ দৰে পংক্তিসমূহো উল্লেখযোগ্য। যেনে — "বুঢ়াৰ হাতত চেং সেম্থাৰ নেৰায়", "খং নামে চণ্ডালক সহিতে নপাৰি" ইত্যাদি।

কাব্যকেইখনৰ বেছিভাগ কথাৰ বর্ণনাতে হৰিবৰ বিপ্রই পদছন্দকে প্রয়োগ কৰিছে। প্রণিধানযোগ্য যে তেওঁৰ তিনিওখন কাব্যতে তৰুণ শক্তিৰ উত্থান আৰু বিজয়গাথা ঘোষণা হৈছে। সেইবাবে সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই এই কাব্য তিনিখনক 'তৰুণ প্রশস্তিমূলক কাব্য' বুলি অভিহিত কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ণয় কৰক—

(ক) এতিয়ালৈকে হৰিবৰ বিপ্র প্রণিত চাৰিখন কাব্য পোৱা গৈছে।

(খ) *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ* কাব্যখনৰ মূল বিষয়বস্তু চয়ন কৰা হৈছে জৈমিনীৰ *অশ্বমেধ-পর্ব*ৰ পৰা।

গ) "অর্জুনৰ শোক গাথা ৰচনাত কবি কৃতকার্য হৈছে।" — কথাষাৰ কৈছিল কালিৰাম মেধি ডাঙৰীয়াই।

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শুদ্ধ উত্তৰটি বাছি উলিওৱাক—

i) *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ* কাব্যখনৰ মূল বিষয়বস্তু চয়ন কৰা হৈছে—

(ক) জৈমিনীৰ *অশ্বমেধ-পর্ব্ব* পৰা (খ) *ৰামায়ণ*ৰ পৰা

(গ) *মহাভাৰত*ৰ পৰা (ঘ) *ৰামন পুৰাণ*ৰ পৰা

.....

ii) *ৱভ্রুবাহনৰ যুদ্ধ* কাব্যখনৰ মুঠ পদ সংখ্যা—

(ক) ৬১৫ টা (খ) ৬২৫ টা

(গ) ৬০৫ টা (ঘ) ৬৩৫ টা

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ হৰিবৰ বিপ্রই ৰচনা কৰা *ৱভ্রুবাহনৰ যুদ্ধ, তাম্রধ্বজৰ যুদ্ধ* আৰু *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ* — এই কাব্যকেইখনদি কবিয়ে কিহৰ প্রশস্তি কৰিছে?

.....

৯.৩.২ মাধৱ কন্দলি

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত মাধৱ কন্দলিৰ স্থান অদ্বিতীয়। এইজনা কবিৰ পৰিচয় সঠিকভাৱে পোৱা নাযায়। সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী প্রণেতাসকলে মাধৱ কন্দলিৰ স্থান আদিৰ বিষয়ে বিবিধ মন্তব্য আগবঢ়াইছে যদিও কবিয়ে 'লংকাকাণ্ড'ত দিয়া আত্মপৰিচয়টো এইক্ষেত্রত অতি তাৎপর্যপূর্ণ—

কবিৰাজ কন্দলি যে আমাকেসে বুলিবয়
কৰিলোহো সর্বজন-বোধে।
ৰামায়ণ সুপয়াৰ শ্রীমহামাণিক্য যে
ৱৰাহ ৰাজাৰ অনুৰোধ।।

উদ্ধৃত ভণিতাফাকিয়ে প্রমাণ কৰে যে মাধৱ কন্দলিয়ে পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰা ৰজাজন আছিল 'ৱৰাহী ৰজা' শ্রীমহামাণিক্য। প্রণিধানযোগ্য যে পণ্ডিতসকলৰ

মাজত বৰাহী ৰাজ্য তথা শ্রীমহামাণিক্যৰ ৰাজত্বকাল সম্পর্কে মতবিৰোধ আছে। পণ্ডিত হেমচন্দ্র গোস্বামীৰ মতে, বৰাহীসকল হ'ল হিন্দু ধর্ম গ্রহণ কৰা কছাৰীসকলৰ এটা শাখা। এই মহামাণিক্য বৰাহী কছাৰীসকলৰ ৰজা আৰু তেওঁ চতুর্দশ শতিকাৰ মাজভাগমানত ৰাজত্ব কৰিছিল।

মাধৱ কন্দলিয়ে সুদূৰ চতুর্দশ শতিকাতে বাল্মীকিৰ ৰামায়ণ অসমীয়া ভাষালৈ ভাঙনি কৰে। মাধৱ কন্দলিয়ে 'সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ পদবন্ধে' বুলি এঠাইত কৈছে যদিও 'আদি' আৰু 'উত্তৰাকাণ্ড' পোৱা নাযায়। সেয়ে মাধৱদেৱ আৰু শংকৱদেৱে বাকী দুটা কাণ্ড অনুবাদ কৰি কন্দলিৰ *ৰামায়ণ* সম্পূর্ণ কৰে। প্রাপ্ত পাঁচোটা কাণ্ড হ'ল— অযোধ্যাকাণ্ড, অৰণ্যকাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড, সুন্দৰাকাণ্ড আৰু লংকাকাণ্ড। এই গোটেইকেইটা কাণ্ডৰ মাজেদি মাধৱ কন্দলিৰ কবি প্রতিভাৰ উজ্জ্বল নিদর্শন ফুটি উঠিছে। *ৰামায়ণ*ৰ উপৰি মাধৱ কন্দলিয়ে *দেৱজিত* নামৰ কাব্য এখনিও ৰচনা কৰিছে।

- *ৰামায়ণ ঃ* মাধৱ কন্দলিয়ে সুদূৰ চতুর্দশ শতিকাতে বাল্মীকি *ৰামায়ণ*খন অসমীয়া ভাষালৈ অনুবাদ কৰে। এই *ৰামায়ণ* সেই যুগৰ বৃহত্তম গ্রন্থই নহয়, সমগ্র পুৰণি সাহিত্যৰ ভিতৰতে গুণগত বৈশিষ্ট্যৰ ফালৰ পৰাও কীর্তিস্তম্ভ স্বৰূপ। উত্তৰ ভাৰতৰ প্রাদেশিক ভাষাবিলাকত ৰচিত সকলো ৰামায়ণতকৈ ই প্রাচীন। ইয়াৰ কাব্যিক, সাংস্কৃতিক আৰু ঐতিহাসিক মূল্য অকল অসমীয়া সাহিত্যত নিৰূপিত নহয়, ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ ইতিহাসতো এই কাব্যৰ স্থান অতি উচ্চ। চতুর্দশ শতিকাতে ৰচিত এই গ্রন্থই আমাৰ সাহিত্য মন্দিৰৰ ভেটি নিকপকপীয়াকৈ বান্ধি থৈ গৈছে, অসমীয়া জাতিৰ গৌৰৱময় প্রাচীনত্ব ঘোষণা কৰিছে আৰু সূক্ষ্ম প্রকাশধর্মিতা প্রদর্শন কৰিছে। ই অতীত অসমৰ দাপোণ স্বৰূপ। ইয়াৰ মাজেদি চতুর্দশ শতিকাৰ অসমীয়া জাতিৰ শিক্ষা-সাধনা, ধর্ম-ভাব, আদর্শ, ৰীতি-নীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, সমাজ ব্যৱস্থা আদিৰ বিষয়ে ভালেমান কথা জানিব পাৰি।

  উত্তৰ ভাৰতৰ প্রান্তীয় ভাষাত ৰচিত *ৰামায়ণ*ৰ ভিতৰত মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ*খনেই প্রাচীনতম হ'লেও এওঁৰ ভাষা অতি সৰল, সাৱলীল হোৱাৰ লগতে নিটোল ৰচনাভংগীয়ে এটি ধাৰাবাহিক সাহিত্য পৰম্পৰাৰ স্পষ্ট আভাস দিয়ে। কন্দলিয়ে *ৰামায়ণ* অনুবাদ কৰোঁতে বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণ*কে চমুকৈ ৰূপ দিছে। তেওঁৰ অনুবাদৰ মূল নীতি হ'ল— 'লম্ভা পৰিহৰি সাৰোদ্ধৃতে'। কিন্তু সেইবুলি প্রয়োজনীয় ঘটনা বা বিৱৰণ বাদ দি ৰসভংগ ক'তো কৰা নাই। আখ্যান, পৰিৱেশৰ সৌন্দর্য আৰু প্রভাৱশীলতা অব্যাহত ৰাখিবৰ বাবে যিখিনি বর্ণনা অপৰিহার্য সেইখিনি কন্দলিয়ে অনুবাদত ৰক্ষা কৰিছে। তদুপৰি, কন্দলিয়ে *ৰামায়ণ*খনিক কাব্যিক ৰহনেৰেও উজ্জ্বল আৰু মোহনীয় কৰি তুলিছে। এনে কাব্যিক ৰহনৰ যুক্তিযুক্ততা তেওঁ এনেদৰে দেখুৱাইছে—

কবিসব নিবন্ধয় লোক ব্যৱহাৰে।
কতো নিজ কতো লম্ভা কথা অনুসাৰে।।

এই উক্তিৰপৰা জানিব পাৰি যে মাধৱ কন্দলিয়েও জনসাধাৰণৰ ৰুচিবোধৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ ৰুচি অনুসাৰে *ৰামায়ণ* অনুবাদ কৰিবলৈ যাওঁতে মূলৰ কথাত যোগ-বিয়োগ কৰিছে আৰু স্থানীয় ৰহনো সানিছে। কিয়নো, কবিৰ ভাষাত— 'দেৱ বাণী নুহি ইটো লৌকিকহে কথা'। উদাহৰণস্বৰূপে— ভৰত মাতুল গৃহৰ পৰা উভতি অহাৰ পাছত কুঁজীয়ে লাহ-বিলাহ কৰি ভৰতৰ আগত উপস্থিত হোৱা কথাটো মূলত আছে যদিও, তাই মনে মনে পটেশ্বৰী হ'বলৈ হাবিয়াস কৰাটো কন্দলিৰ নিজস্ব সৃষ্টি। আচলতে, জনসাধাৰণৰ মনত হাস্যৰসৰ সঞ্চাৰ কৰিবলৈ কবিয়ে এনে বৰ্ণনা সংযোগ কৰিছে।

আকৌ, বাল্মীকিৰ দৰে মাধৱ কন্দলিৰ ৰাম আদর্শ মানৱ; সুখ-দুখাতীত ঈশ্বৰ নহয়। একেদৰে, বাল্মীকিৰ ৰসাল অপৰিহার্য শ্লোকসমূহ কন্দলিয়ে অনুবাদত মূলানুগত ৰূপত সুন্দৰকৈ ৰাখি থৈ গৈছে—

মূলত আছে ঃ *দেশে দেশে কলত্রানি দেশে দেশে চবান্ধবাঃ।*
তং তু দেশং স পশ্যামি যত্র ভ্রাতা সহোদাৰাঃ।।

অনুবাদ ঃ ভার্যা পুত্র বন্ধু যত পাই যথা তথা।
হেন নতু দেখহ সোদৰ পাই কোথা।।

চিন্তা-চর্চা কৰক — ৯.১

ৰামায়ণৰ বিষয়বস্তুৰ আধাৰত অসমীয়া ভাষাত কি কি কাব্য, নাটক, গীত, উপন্যাস আদি ৰচনা হৈছে সেই সম্পর্কে এটি আলোচনা যুগুত কৰিবলৈ যত্ন কৰক। এই প্ৰসংগত সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাৰ *ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত*, উপেন্দ্রচন্দ্র লেখাৰুৰ *ৰামায়ণী সাহিত্য*, কেশদা মহন্তৰ *ৰামায়ণৰ আঁতি-গুৰি* — এই তিনিখন গ্রন্থৰ সহায় লওক।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

পৰিৱেশ চিত্রণ, নৈসর্গিক শোভা বর্ণনা, বীৰ-হাস্য- শৃংগাৰ-কৰুণাদি ৰস সৃষ্টি আৰু শব্দ চয়নত কন্দলিৰ বিশেষ দক্ষতা প্ৰকাশ পাইছে। উদাহৰণস্বৰূপে— অযোধ্যা

কাণ্ডৰ প্ৰথম অধ্যায়ত থকা উৎসৱমুখৰ অযোধ্যাৰ চিত্ৰ, ৰাম বনলৈ যাওঁতে সৃষ্টি হোৱা দশৰথৰ মানসিক অৱস্থা, চিত্ৰকূটৰ নৈসৰ্গিক শোভা, লংকাৰ বৰ্ণনা, যুদ্ধৰ বিৱৰণ, চৰিত্ৰসমূহৰ শৰীৰৰ সৌষ্ঠৱ বা বিকৃতি আৰু মানসিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ বৰ্ণনা আদিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে—

স্বভাৱে বাৰিষা কাল কাম অতিৰেক।
একগোট দিন যাই এক বৰিষেক।।
ৰাঘৱে বোলন্ত লখাই নমেঅৰ পৰাণ।
শৰীৰক দহে মদনৰ পঞ্চবান।।

কন্দলিৰ হাতৰ পৰশত এই সকলো বৰ্ণনা জীৱন্ত, গতিশীল আৰু মনোৰম হৈ পৰিছে। সেয়ে ক'ব পাৰি যে কন্দলিয়ে অতি কম কথাৰে সৌন্দৰ্যক মনোৰম আৰু কদৰ্যক ভয়ংকৰ কৰি তুলিব পাৰে। সেইদৰে, শব্দ চয়ন আৰু শব্দ প্ৰয়োগৰ কৌশল কন্দলিৰ ৰচনাৰ আন এটি উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য। এওঁ সংস্কৃত বা তৎসম শব্দৰ লগত অসমীয়া তদ্ভৱ, অৰ্দ্ধতৎসম আৰু দেশজ শব্দৰ সুন্দৰ সংগতিৰে এক সমৃদ্ধিশালী ৰচনাশৈলী সৃষ্টি কৰিছিল। সেয়ে পাছৰ যুগৰ ৰামায়ণী সাহিত্যত কন্দলিৰ প্ৰভাৱ অপৰিসীম। কবিয়ে তেওঁৰ অনূদিত *ৰামায়ণ*খনিত অসমীয়া লোকোক্তি, যোজনা-পটন্তৰ আদি বিশেষৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি অসমীয়া মাটি পানীৰে জীপ দিছে। উদাহৰণস্বৰূপে—"আমি ভৈলো কৈকেয়ীৰ অষ্টমীৰ ছাগ।", "ৰৰশীয়া ৰাৱণৰ পুঙাতেসে দৃষ্টি।" ইত্যাদি।

সেইদৰে, ঘৰুৱা উপমা -ৰূপক আদি অলংকাৰৰ প্ৰয়োগতো বৰ্ণনাবোৰ ৰসাল আৰু মনোগ্ৰাহী হৈছে—

তাসম্বাৰ মাজে দেৱী সংসাৰত সাৰা।
মেঘে যেন ঢাকি অছে সৰ্বোত্তম তাৰা।।
কেশে যেন ঢাকি আছে চম্পক মল্লিকা।
ভষ্মে যেন ঢাকি আছে অগনিৰ শিখা।।

একেদৰে— ৰাজহংস দেখা সীতা তোমাৰ গমন।
চক্ৰবাক যুগল তোমাৰ দুই স্তন।।

এইদৰে *ৰামায়ণ*খনিত মাধৱ কন্দলিৰ সাহিত্য প্ৰতিভাৰ মূৰ্ত প্ৰকাশ ঘটিছে। দৰাচলতে, মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ*ক তেওঁৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ কীৰ্তিস্তম্ভ বুলিব পাৰি।

➢ *দেৱজিত ঃ* মাধৱ কন্দলিৰ নামত *দেৱজিত* নামৰ আন এখন কাব্যও পোৱা যায়। পুথিখনিৰ বৰ্ণনা অনুসৰি নাৰদে ইন্দ্ৰক কৃষ্ণৰ পূজা কৰিবলৈ কয়। কিন্তু ইন্দ্ৰ অমান্তি হোৱাত নাৰদে আহি কৃষ্ণক জনায় যে ইন্দ্ৰই তেওঁক অৱজ্ঞা কৰিছে। এদিন অৰ্জুনৰ সৈতে কৃষ্ণ বীজেন্দ্ৰিয় বনত মৃগয়া কৰিবলৈ যায় আৰু তাতেই দেৱতাসকলৰ

সৈতে যুদ্ধত অৱতীর্ণ হয়। অর্জুনৰ সৈতে কৃষ্ণই স্বর্গৰ দেৱতাসকলক পৰাস্ত কৰে আৰু নিজৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রতিপন্ন কৰে। ফলত বিষ্ণুৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রতিপন্ন হয়। কাব্যখন ৰচনা কৰাৰ সন্দর্ভত কবিয়ে কৈছে—

কৰি সাৰোদ্ধাৰ অষ্টাদশৰ সন্মত।
মহাপুণ্যপদ ৰচিলোহো দেৱজিত।।

ভণিতাৰ অন্তর্গত এই পদফাকিৰ পৰা এটা কথাই বুজা যায়— কবিয়ে হয়তো অষ্টাদশ পর্ব মহাভাৰতৰ পৰা নাইবা অষ্টাদশ পুৰাণৰ পৰা সাৰোদ্ধাৰ কৰি এই কাব্য ৰচনা কৰিছিল। যি কি নহওক, কাব্যখনত বৈষ্ণৱ আদর্শ প্রতিষ্ঠাৰ যত্ন সুস্পষ্ট —

কৃষ্ণৰ যশস্যানাম পাপ বিমোচন।
মাধৱ কন্দলি ভণে শুনা সুশোভন।।
হেনজানি নামক ধৰিয়ো যত্ন কৰি।
ধনজন যত দেখা সবে মায়াজৰি।।
ৰামনাম লৈয়ো আবে দৃঢ় কৰি মন।
তেবেসে তৰিবা সবে যমৰ কৰণ।।
হৰিভকতিত তৰে চণ্ডাল সম্প্রতি।
হেন জানি হৰিভকতিত দিয়া মতি।।

এনেকুৱা প্রৱল বৈষ্ণৱ আদর্শ প্রচাৰৰ যত্ন থকা কাৰণে *দেৱজিত* কাব্যখন কবি মাধৱ কন্দলিৰ ৰচনা নহয় বুলি বহু সমালোচকে ক'ব খোজে। কোনো কোনোৱে আকৌ ইয়াৰ ৰচকৰূপে পৰৱর্তীকালৰ বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রচাৰকামী আন কোনো মাধৱ কন্দলিৰো কল্পনা কৰে। পণ্ডিত হেমচন্দ্র গোস্বামীয়ে অৱশ্যে দ্বিধাহীনভাৱেই কৈ গৈছে— "মাধৱ কন্দলিয়ে লিখা আমি কেৱল দুখন গ্রন্থহে দেখিছোঁ— *সাতকাণ্ড ৰামায়ণ* আৰু *দেৱজিত কাব্য*।" বহুকাল আগৰে পৰা চলি অহা বিষ্ণু-ভক্তিৰ আলোচনাৰ লগতে ৰামায়ণৰ ভাষা আৰু প্রকাশ ৰীতিৰ লগত সাদৃশ্য দেখুৱাই শৈলেন ভৰালীয়ে প্রতিপন্ন কৰিছে যে *দেৱজিত*ৰ ৰচক আৰু *ৰামায়ণ*ৰ ৰচক মাধৱ কন্দলি একেজন কবি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালি ঠাই পূৰণ কৰক—

(ক) মাধৱ কন্দলিয়ে 'ৰৰাহী ৰজা' ..... পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল।

(খ) মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ*ৰ এতিয়ালৈকে উদ্ধাৰ হোৱা খণ্ড হ'ল.....।

(গ) মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ* হ'ল প্রাদেশিক ভাষালৈ অনূদিত সকলো *ৰামায়ণ*তকৈ .....।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ*ত অসমীয়া লোকজীৱনৰ প্রকাশ কেনেদৰে ঘটিছে সেয়া চমুকৈ লিখক। (৬০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

৯.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্রাক্-শংকৰী যুগটো মূলতঃ কাব্য সাহিত্যৰ যুগ। এই যুগত *ৰামায়ণ, মহাভাৰতৰ* কাহিনীৰ আধাৰত ভালেসংখ্যক কাব্য ৰচিত হৈছে। হৰিবৰ বিপ্রই *লৱ-কুশৰ যুদ্ধ, ব্রহ্মবাহনৰ যুদ্ধ* আৰু *তাম্রধ্বজৰ যুদ্ধ;* মাধৱ কন্দলিয়ে *ৰামায়ণ* আৰু *দেৱজিত* নামৰ কাব্য ৰচনা কৰিছে।
- প্রাক্-শংকৰী যুগৰ কবিসকলৰ ভিতৰত মাধৱ কন্দলি শ্রেষ্ঠ কবি।
- মূলতঃ চতুর্দশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰপৰা পঞ্চদশ শতিকাৰ ভিতৰত প্রাক্-শংকৰী যুগৰ সাহিত্যসমূহ ৰচিত হৈছিল। এই যুগৰ কবিসকলৰ আদর্শতেই পৰৱর্তী যুগৰ কবিসকলে কাব্য ৰচনা কৰিবলৈ অনুপ্রেৰণা লাভ কৰিছিল।

৯.৫ অধিক জানিবলৈ

১) গোস্বামী, যতীন্দ্রনাথ (১৯৯৪); *অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু বুৰঞ্জী;* গুৱাহাটী ঃ মণি-মাণিক প্রকাশ।

২) নেওগ, মহেশ্বৰ (২০০০); *অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৩) শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ (২০০৬); *অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত;* গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

৪) হাজৰিকা, বিশ্বেশ্বৰ (সম্পাঃ) (২০০৩); *অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী (প্রথম খণ্ড);* গুৱাহাটী ঃ আনন্দৰাম বৰুৱা ভাষা-কলা-সংস্কৃতি সংস্থা।

৯.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অশুদ্ধ খ) শুদ্ধ গ) অশুদ্ধ

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (i) (ক) (ii) (ক)

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কাব্যকেইখনৰ মাজেদি ডেকাশক্তিৰ প্রশস্তি ৰণিত হৈছে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) মহামাণিক্যৰ খ) ৫ টা গ) পুৰণি

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাধৱ কন্দলি অনূদিত *ৰামায়ণ*খনিত অসমীয়া লোকোক্তি, যোজনা-পটন্তৰ আদি বিশেষৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি অসমীয়া মাটি-পানীৰে জীপ দিছে। উদাহৰণস্বৰূপে— "আমি ভৈলো কৈকেয়ীৰ অষ্টমীৰ ছাগ।", "বৰশীয়া ৰাৱণৰ পুঙাতেসে দৃষ্টি।" ইত্যাদি। সেইদৰে, ঘৰুৱা উপমা -ৰূপক আদি অলংকাৰৰ প্রয়োগতো বর্ণনাবোৰ ৰসাল আৰু মনোগ্রাহী হৈছে—

তাসম্বাৰ মাজে দেৱী সংসাৰত সাৰা।
মেঘে যেন ঢাকি অছে সর্বোত্তম তাৰা।।

এনেদৰেই অসমীয়া লোকজীৱনৰ পৰা বিবিধ উপাদান আহৰণ কৰি কবিৰাজ কন্দলিয়ে *ৰামায়ণ*খন অসমীয়া কৰিছে।

৯.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ তলত দিয়া প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰ লিখক—

ক) প্রাক্-শংকৰী যুগৰ শ্রেষ্ঠ কবিগৰাকী কোন?

খ) প্রাক্-শংকৰী যুগত কোনগৰাকী কবিৰ কাব্যত 'ডেকাশক্তিৰ প্রশস্তি ৰণিত হৈছে'?

খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ চমুটোকা লিখক—

(ক) মহামাণিক্য (খ) *ব্রুব্বাহনৰ যুদ্ধ*

(গ) *দেৱজিত* (ঘ) *জয়দ্রথ-বধ*

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ মাধৱ কন্দলি কোন যুগৰ কবি? তেওঁৰ সাহিত্যকৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ২ ঃ হৰিবৰ বিপ্রই ৰচনা কৰা যিকোনো এখন কাব্যৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ *প্রহ্লাদ-চৰিত্র* কাব্যখনিৰ কাহিনীভাগ চমুকৈ বর্ণনা কৰক।

*** ***** ***